e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

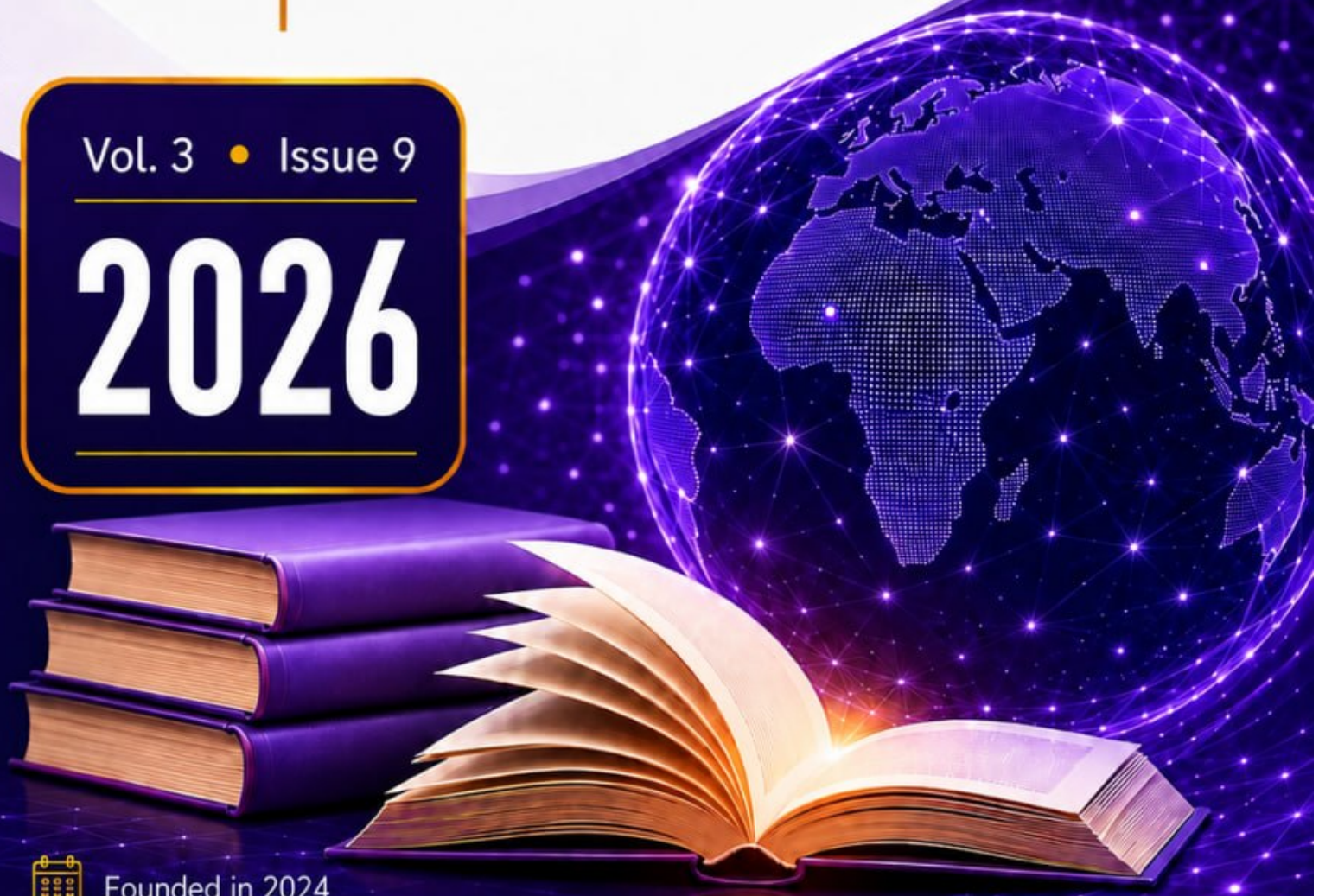

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/79ehyk87

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TRANSPORT VOSITALARI NOMLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Ergasheva Baxtiniso Uktam qizi
Koson tumani 24-sonli umumta'lim maktabi, o'qituvchi.
e-mail: ergashevabaxtiniso726@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0008-6432-6241

Annotatsiya.
Maqolada ingliz va o'zbek tillarida transport vositalari nomlarining lingvomadaniy xususiyatlari chog'ishtirma-tipologik jihatdan tahlil qilingan. Transport leksemalarining etimologik kelib chiqishi, ulardagi milliy-madaniy konnotatsiyalar va frazeologik birliklarda aks etish xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, ikki xalqning tarixiy taraqqiyoti, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimidagi mushtaraklik hamda farqlar transport leksikasi misolida yoritilgan.
Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, transport vositalari nomlari, etimologiya, milliy-madaniy konnotatsiya, frazeologik birliklar, qiyosiy tilshunoslik, dunyoqarash.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЙ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Эргашева Бахтинисо Уктам кизи
Общеобразовательная школа № 24 Касанского района, учитель.

Аннотация.
В статье проводится сопоставительно-типологический анализ лингвокультурологических особенностей наименований транспортных средств в английском и узбекском языках. Исследуются этимологическое происхождение транспортной лексики, её национально-культурные коннотации и особенности отражения во фразеологических единицах. На примере транспортной лексики также раскрываются сходства и различия в историческом развитии, мировоззрении и системе ценностей двух народов.
Ключевые слова: лингвокультурология, наименования транспортных средств, этимология, национально-культурная коннотация, фразеологические единицы, сравнительное языкознание, мировоззрение.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF VEHICLE NAMES IN ENGLISH AND UZBEK

Ergasheva Baxtiniso Uktam qizi
General Education School No. 24, Koson District, Teacher.

Abstract.
This article presents a comparative-typological analysis of the linguocultural features of vehicle names in English and Uzbek. It examines the etymological origins of transport-related lexical units, their national and cultural connotations, and their representation in phraseological units. Using transport vocabulary as the primary material, the study also highlights similarities and differences in the historical development, worldviews, and value systems of the English- and Uzbek-speaking peoples.
Keywords: linguoculturology, vehicle names, etymology, national and cultural connotation, phraseological units, comparative linguistics, worldview.

Kirish. Til — har qanday millat ruhining, tarixining va madaniy merosining ko'zgusi hisoblanadi. Chunki har bir xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniyati, eng avvalo, uning tilida, jumladan, leksik tizimida o'z aksini ko'rsatadi. Shu sababli hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslikda lingvomadaniyatshunoslik (linguoculturology) yo'nalishi so'nggi yillarda tobora muhim ilmiy muammoga aylanib bormoqda.

Transport vositalari nomlari dastlabki nazarda sof texnik-amaliy xarakterga ega leksik qatlam bo'lib tuyulsa-da, uni chuqurroq ilmiy jihatdan tahlil etganimizda, bu nomlar xalqning tarixiy taraqqiyot bosqichlari, geografik joylashuv muhiti, xo'jalik yuritish uslubi, texnologik rivojlanish darajasi hamda qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etgan o'ta murakkab lingvomadaniy hodisa ekanligi ma'lum bo'ladi. Jumladan, o'zbek tilidagi "arava", "ulov", "chana" kabi so'zlar ko'chmanchilik va dehqonchilik turmush tarzi bilan uzviy bog'liq bo'lsa, ingliz tilidagi "carriage", "coach", "cab" kabi so'zlar Angliyaning dengizdagi savdosi va sanoat inqilobi tarixi bilan bevosita bog'liq hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashuv zamonida tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir ortib, transport terminologiyasida ham o'z ta'sirini jadal sur'atlar bilan yangilab bormoqda. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda ingliz va o'zbek tillaridagi transport leksemalari birinchi marta lingvomadaniy yo'nalishda yaxlit tizim sifatida, ularning etimologik, semantik va frazeologik bo'limlari birgalikda tahlil qilinmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi transport nomlarining lingvomadaniy tizimlarini qiyoslab

ISSN 3060-5059 (Online)

tahlil qilish, ularning milliy hamda madaniy o‘ziga xosliklarini aniqlash va ikki til leksik tizimidagi mushtarak va farqli tomonlarini ochib berishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun transport leksemalarining lingvistik tabiati nazariy jihatdan yoritilgan, ingliz va o‘zbek tillaridagi transport atamalarining etimologiyasi qiyoslangan, milliy va madaniy koloritga ega leksemalar hamda ularning iboraviy birliklar va xalq maqollaridagi ifodasi o‘rganilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Lingvomadaniyatshunoslik sohasi V. A. Maslova, Y. S. Stepanov, V. N. Teliya kabi rus olimlarining ilmiy tadqiqotlari asosida shakllangan [1; 2; 8]. V. A. Maslova o‘zining “Lingvokulturologiya” asarida tilning madaniy kod sifatidagi mohiyatini keng ochib bergan [1]. Amerikalik tilshunos E. Sepir esa tilning xalqning dunyoqarashi bilan bevosita bog‘liqligini asoslab, “til — bu xalqning yashash tarzidir” degan tushunchani ilgari surgan [3]. O‘zbek tilshunosligida esa Sh. Rahmatullayev, U. To‘ychiyeva, N. Mahmudov singari olimlarning asarlarida leksik birliklarning kelib chiqish tarixi va milliy hamda madaniy xususiyatlari bo‘yicha muhim tadqiqotlar olib borilgan [4; 5; 6]. V. N. Teliyaning frazeologiya nazariyasi esa transport nomlari bilan bog‘liq iboralarning madaniy konnotatsiyasini tahlil qilish jarayonida ahamiyatli metodologik manba bo‘lib xizmat qildi [8].

Ammo transport vositalari nomlarining ingliz va o‘zbek tillari doirasida qiyosiy hamda lingvomadaniy tahlili bugunga qadar alohida va yaxlit ilmiy tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan.

Tadqiqotning maqsad va vazifalariga asoslangan holda, ishda quyidagi metodlardan kompleks tarzda foydalanildi: qiyosiy-tipologik metod — transport vositalari nomlarini o‘zaro solishtirish orqali mutanosib va farqli jihatlarni aniqlashda; komponent tahlil metodi — leksik birliklarning semantik xususiyatlarini (semalarini) ochib berishda; etimologik tahlil metodi — so‘zlarning paydo bo‘lish tarixini va qay tarzda o‘zlashganini aniqlashda; lingvokulturologik tahlil metodi — transport nomlarining madaniy hamda milliy xususiyatlarini, ularning tagzaminidagi ko‘chma ma’nolarni aniqlashda asosiy metod sifatida; statistik-miqdoriy tahlil elementlari — leksik birliklarni kelib chiqish tavsiflariga ko‘ra guruhlarga ajratishda qo‘llanildi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o‘zbek tillarining izohli va etimologik lug‘atlari (Oxford English Dictionary [7], Sh. Rahmatullayevning “O‘zbek tilining etimologik lug‘ati” [4]), badiiy adabiyot namunalari, ommaviy axborot vositalari ma’lumotlari hamda ikki tilning frazeologik lug‘atlaridan foydalanilgan 60 dan ortiq leksik va frazeologik birlik qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot materiallari quruqlik, dengiz va havo transporti nomlarini o‘zida mujassam etgan uchta asosiy semantik guruhga ajratildi.

Muhokama. O‘rganilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, transport vositalari leksemalari nafaqat aloqa vositasi bo‘lib qolmay, balki kognitiv hamda madaniy funksiyaga ham ega. Olib borilgan izlanishlar davomida aniqlandiki, ingliz tilidagi transport terminologiyasining kengayib borishi asosan XVIII–XIX asrlar sanoat yuksalishi davriga to‘g‘ri kelsa, o‘zbek tilida bu holat XX asrning o‘rtalaridan boshlab, dastlab sovet davri va keyinchalik mustaqillik yillaridagi texnikaviy o‘zlashtirish natijasida yuz bergan. Bu holat ikki xalqning turli tarixiy va ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarida rivojlanib borganligini lisoniy dalillar asosida isbotlaydi.

Shuningdek, transport bilan bog‘liq atamalarning frazeologik birliklarga aylanishi hamda ular orqali ko‘chma ma’nolarning yuzaga kelishi til egalarining mentaliteti, qadriyatlar tizimi va milliy xarakterini tadqiq etishda qimmatli manba vazifasini bajarishi mumkinligi aniqlandi. Masalan, ingliz tilida transportga oid leksemalarda individualizm, nazorat va shaxsiy erkinlik g‘oyalarining yaqqol namoyon bo‘lishi ustuvorlik qilsa, o‘zbek tilida jamoaviylik, qat’iyat, sabr va mehnatsevarlik kabi tushunchalarning ustunligi ikki millat mentaliteti o‘rtasidagi o‘ziga xos farqlarni yaqqol ochib beradi.

Mazkur mavzudagi tadqiqotlar bir qancha amaliy tarmoqlarda o‘z aksini topishi mumkin. Xususan, tarjima jarayonida transport leksemalariga bog‘liq iboraviy birliklarni tarjima qilishda faqat so‘zma-so‘z emas, balki milliy-madaniy ekvivalentlik tamoyillariga tayanish zarurligini ko‘rsatadi. Xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida bunday madaniyatlararo ma’lumotlardan foydalanish o‘rganuvchilarning nafaqat so‘z boyligini, balki madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Umumiy xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, transport nomlarining lingvomadaniy xususiyatlari til va madaniyat o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlikni ko‘rsatuvchi yorqin namuna sanaladi. Har bir xalq o‘ziga xos transport vositalariga nom tanlash jarayonida, ixtiyoriy yoki beixtiyor ravishda, o‘z tarixi, geografik muhiti va qadriyatlar dunyosidan kelib chiqadi, bu esa til birliklariga oddiy atama sifatida emas, balki madaniy kodlar sifatida yondashishni taqozo etadi.

Natijalar. O‘rganilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida transport leksemalarining bir qismi (arava, g‘ilay, mahovut, ulov, chana, yopiq mashina) qadimiy turkiy hamda forscha-tojikcha ildizlarga borib taqaladi va ular ko‘chmanchi hamda dehqonchilik madaniyati bilan o‘zaro chambarchas holda tarixiy jarayonda shakllanib kelgan. Hozirgi kunda esa zamonaviy transport nomlari (avtobus, mashina, samolyot, metro, poyezd, taksi) asosan XX asrda rus tili orqali xalqaro terminologiyadan o‘zlashtirilgan.

Ingliz tilida transport nomlarining asosiy qismi (carriage, cab, coach, wagon, vehicle) lotin va fransuz tillaridan o‘zlashgan bo‘lib, bu holat Angliyaning o‘rta asrlardagi Fransiya bilan siyosiy hamda madaniy aloqalari va dengiz savdosi tarixi bilan uzviy bog‘liqdir. Masalan, “car” so‘zining lotincha “carrus” (g‘ildirakli aravaning bir turi) so‘zidan kelib chiqqanligi aniqlandi. “Automobile” so‘zi esa yunoncha “autos” (o‘zi) va lotincha “mobilis” (harakatlanuvchi) qo‘shilishidan hosil bo‘lgan xalqaro termin hisoblanadi.

Milliy hamda madaniy koloritga ega nomlar tahlili alohida qiziqish uyg‘otadi. O‘zbek tilida “arava” so‘zi o‘z ma’nosida transport vositasini, ko‘chma ma’noda esa mehnatkashlik, sabr-toqat va samimiylikni ifodalaydi (“arava minish” — sabr bilan yashash ma’nosida). Ingliz tilida esa “carriage” so‘zi tarixan yuqori ijtimoiy mavqe va zodagonlik belgisi sifatida ishlatilgan (“to keep one’s carriage” — boy-badavlat bo‘lish).

Frazeologik birliklar tahlili shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilida transport bilan bog‘liq iboralar ko‘proq nazorat,

tashabbus va tezlik g‘oyasini ifodalaydi: “in the driver’s seat” (vaziyatni nazorat qilish), “backseat driver” (so‘rovsiz maslahat beruvchi), “put the brakes on” (to‘xtatib qo‘ymoq), “in the fast lane” (shiddatli hayot tarzi). O‘zbek tilidagi transport vositalariga bog‘liq frazeologizmlar asosan turmush tarzi, safar va hayot falsafasi bilan bevosita bog‘liq: “arava g‘ildiragi kabi” (davomiylik ma’nosida), “yo‘lga tushmoq” (safar boshlamoq), “otini yo‘rg‘alatmoq” (ishni yaxshi yo‘lga qo‘ymoq).

Quruqlik, dengiz hamda havo transporti leksemalarining lingvomadaniy jihatdan o‘rganilishi shuni ko‘rsatdiki, quruqlik transporti nomlari ikki tilda ham eng uzoq tarixga ega bo‘lib, milliy ruh va eng boy koloritni o‘zida mujassam etgan qatlam hisoblanadi. Dengiz transporti yo‘nalishida ingliz tilining global dengizchilik madaniyatining shakllanishida yetakchi rol o‘ynagani bois (yacht, ferry, cruiser kabi so‘zlar ko‘plab tillarga o‘zlashgan) bu soha ingliz lingvomadaniyatida alohida ahamiyat kasb etadi. Havo transporti nomlari esa ikki tilda ham nisbatan yosh, texnologik-neytral qatlam sifatida namoyon bo‘ladi.

Quyidagi jadval orqali har ikki tildagi ba’zi transport leksemalarining kelib chiqish tarixi taqqoslangan:

1-jadval. Transport nomlarining etimologik kelib chiqishi

O‘zbekcha nom	Kelib chiqishi	Inglizcha nom	Kelib chiqishi
arava	qadimgi turkiy	carriage	lotin/fransuz
mashina	ruscha (yevropacha)	car	lotincha *carrus*
poyezd	ruscha	train	lotincha *trahere*
kema	turkiy	ship	qadimgi germancha
samolyot	ruscha	airplane	yunon + lotin

Xulosa. Olib borilgan ilmiy tadqiqot tahlilidan quyidagi xulosalarga kelindi: ingliz va o‘zbek tillaridagi transport vositalari nomlari faqat leksik birliklar emas, balki har ikki xalqning tarixi, madaniyati va mentaliteti aks etgan murakkab lingvomadaniy hodisalardir; o‘zbek tilida transport vositalari nomlarining qadimgi, an’anaviy qatlami turkiy va forsiy ildizlarga borib taqalsa, zamonaviy qatlami esa asosan rus hamda yevropa tillaridan o‘zlashgan leksemalarni o‘z ichiga oladi. Ingliz tilidagi transport atamalarining asosiy qismi lotin va fransuz tillaridan kirib kelgan bo‘lib, bu holat mazkur mamlakatning tarixiy va madaniy aloqalarini o‘zida mujassam etadi. Transport sohasi bilan bog‘liq frazeologik birliklar har bir xalqning qadriyatlar tizimi va mentalitetidagi o‘ziga xosliklar va farqlarni (individualizm — jamoaviylik, nazorat — sabr-toqat) yorqin namoyon etadi. Mazkur ilmiy izlanish natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjima nazariyasi va amaliyoti, chet tili o‘qitish metodikasi sohalarida amaliy qo‘llanma sifatida bevosita ishlatilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.URL: https://lib.mgppu.ru/opacunicode/index.php?url=%2Fnotices%2Findex%2FIdNotice%3A160108%2FSource%3Adefault
2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с. URL: https://books.google.com/books?id=VGE0AAAAMAAJ
3. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. – 258 p. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/12629
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. I qism: Turkiy so‘zlar. – Toshkent: Universitet, 2000. – 600 b. URL: https://kutubxona.adpi.uz/preview?filename=ozbektiliningetimologiklugati.pdf
5. Hojiyev A., Muhammadjonova G., Begmatov E., G‘oyibov S., Mullayev T., Mirtojiyev M. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 315 b. URL: https://www.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/O%27zbek%20tili%20leksikologiyasi.pdf
6. Mahmudov N. Tilimizning tilla sandig‘i. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 150 b.URL: https://akbt.tkti.uz/uz/books/3393
7. Oxford English Dictionary. – Oxford: Oxford University Press. – Online edition. URL:https://www.oed.com/
8. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284, [2] с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_001737508/